

HANS BERGSTRÖM:

Vad valet
gäller

Går det bättre nu än 1976?

Kommer det att gå bättre för en eventuell borgerlig regering nu än när den första Fälldinregeringen tillträdde? 1976 var väljare, politiker, organisationer och massmedia präglade av socialdemokraternas 44-åriga maktinnehav. Regeringen klarade den värsta ekonomiska krisen sedan 30-talet utan nämnvärt stigande öppen arbetslöshet och 1978 var jämvikten återställd i bytesbalansen med utlandet och inflationen klart på väg ned. Nu borde det gå ännu bättre för en eventuell borgerlig regering bla därför att förväntningarna på den är mer realistiska. Medvetenheten är stor om att underskotten i budget och bytesbalans måste bekämpas och förväntningarna om stigande reallöner är dämpade. Regeringen kan koncentrera sig på de förändringar i liberal riktning den anser behövs.

Hans Bergström var chefredaktör för Nerikes Allehanda 1980–85 och arbetar nu med en doktorsavhandling. Han stod folkpartiledningen mycket nära före och under de första regeringsåren efter maktskiftet 1976.

Blir det samma elände som 1976? Frågan ligger inte långt under ytan hos många borgerliga väljare, som funderar över om det är värt att rösta fram en borgerlig regering den 15 september. Nog så ofta uttalas den. Socialdemokraterna vet stämningen och spelar på den. Bilden av misslyckade och handlingsförlamade borgerliga regeringsår ställs mot de egna regeringsåren, visserligen ännu alltför korta men dock med annan handlingsduglighet jämfört med det borgerliga käbblets tid.

Vad kan en fristående betraktare svara på frågan? Ja, först måste man konstatera att den rymmer två led:

1 Var den första trepartiregeringen en tid av eländes regerande?

2 Blir det likadant i höst som efter den borgerliga valsegern 1976?

De som är färdiga med sin slutsats i det första ledet – om eländet – glömmer nästan alltid vilken historisk situation som den första Fälldin-regeringen befann sig i på hösten 1976.

Den var framför allt präglad av att socialdemokraterna hade suttit vid regeringsmakten under 44 år. Ingen svensk – utom de som var födda långt före första världskriget – hade varit med om att rösta fram regeringsskifte. Hos väljarna, hos politikerna, hos organisationerna, hos massmedierna – hos alla hade denna unikt långa period av ett styrande parti präglat hela tänkandet. Det gällde långt in i borgerliga led, vilket Gösta Bohman ger slående exempel på från näringslivsfolk i sin första memoarbok.

Historisk nödvändighet

Denna historiska bakgrund hade inte bara allmän utan konkret betydelse:

■ Utan den hade det inte blivit någon trepartiregering 1976. Kärnkraften var en alltför stor sprängfråga mellan de tre borgerliga partierna. Den hade dessutom en samhällsekonomisk tyngd, med verkningar i årtionden framåt, som gjorde det omöjligt för folkpartiet och moderaterna att kohandla kring den, och en principiell laddning av unikt slag för bondeförbundet/centerpartiet.

Partiledarna var väl medvetna redan under regeringsförhandlingarna om att de tre partierna knappast skulle kunna enas i sakfrågan under hela mandatperioden. Men vart de än vände sig fick de höra att det var en historisk nödvändighet att en trepartiregering ändå kom till stånd efter de 44 åren. Tiden – om också bara 1–2 år – var värd allt.

”Till varje pris” – en vanlig formulering vid den här tiden hos borgerliga rådgivare strax utanför de absoluta ledningarna – måste en borgerlig majoritetsregering bildas. Och priset i form av inbyggd splittring i en helt central fråga blev mycket riktigt högt och satte sin prägel på hela regerandet.

Kärnkraftsfrågan tog orimligt med tid från partiledarna och deras närmaste medarbetare. Den gav oppositionen initiativet. Den utlöste efter anklagelserna om ”svek” kompenserande krav inom centern på profilering. Den försvagade regeringens ställning i opinionen och urgröpte tron hos regeringspartierna på att regeringen skulle kunna hålla. När den tron försvagas växer benägenheten att söka sig en god position för den dag regeringen spricker mer än att engagerat arbeta för regeringens framgång.

Bryta årtiondens fördomar

■ I vart fall mittenpartierna upplevde det också som en historisk uppgift att upphäva 44 års bild av vad ett borgerligt regerande stod för.

Senast de borgerliga regerade var det massarbetslöshet. Framgångsrik krispolitik liksom sociala framsteg hade förknippats med socialdemokratin. I varje valrörelse hade de borgerliga mött buskagitation på ålderdomshem om att pensionerna skulle ryka om borgarna kom till makten.

Nu gällde det att bryta årtiondens lagrade fördomar, som tidigare inte hade kunnat praktiskt motbevisas. Pensionerna skulle förstärkas, inte avskaffas. Arbetslösheten skulle hållas nere, inte växa. De breda lagren skulle få det socialt bättre, inte sämre. Tryggheten för sjuka och behövande skulle öka, inte raseras.

Hos mittenpartierna fanns *dels* förslag från oppositionsåren till sociala reformer som man kände för, *dels* en stark ambition att visa att trygghetsverket och oviljan mot arbetslöshet inte var socialdemokratisk egendom. Det var givetvis en hållning, historiskt viktig, som inte bådade för stora systemförändringar.

■ Socialdemokratin, med alla dess sidogrenar, hade vidare i kraft av de 44 åren hegemoniska anspråk som påverkade även de borgerliga. När talmannen på hösten 1976 till riksdagens talarstol kallade ”Statsrådet och chefen för finansdepartementet” skred Gunnar Sträng fram i vanlig ordning. Även sedan socialdemokraterna förvisats till opposition fanns en stark föreställning, omhulad av dem själva och omfattad långt in bland de borgerliga, att Sverige knappast

kunde regeras mot arbetarrörelsen.

Hos den nya regeringen fanns en betydande oro för vad LO skulle kunna tänkas ta sig till i detta nya läge. Skulle LO sabotera ansträngningarna att återge Sverige ett rimligt kostnadsläge? Att kostnadsläget mot utlandet var avgörande för den nya regeringens ekonomiska framgångar insåg man snart nog.

Socialdemokraterna fick på det här sättet ett starkt regeringsinflytande även i opposition. Åtminstone något av regeringspartierna tog ofta intryck av om socialdemokraterna och LO eller TCO bestämt motsatte sig ett visst förslag. Och i en koalitionsregering räcker det oftast att ett parti är emot för att förändringar skall förhindras.

■ Den socialdemokratiska hegemonin gällde också tänkandet i landet. Ingen regering är så stark att den kan göra sig oberoende av den allmänna opinionen. Flumsynen på skolan, på brott och knark etc dominerade ännu. Föreställningen var stark att kommuner och landshövdingar, fack och anställda, i krislägen skulle vända sig till regeringen för lösningar. När den ekonomiska krisen manifesterades på allvar riktades därför ett enormt tryck – förmedlat av dramatiseringsglada massmedier – på den nya regeringen att "ingripa".

■ Ovanan hos allmänhet och medier inför koalitionsregeringar gjorde också att även företeelser som är högst normala i en parlamentarisk demokrati – som att det kan finnas olika meningar inom och mellan regeringspartier – spelades upp till hög dramatisk nivå och kom att jämföras med den homogena och lugna *bild* av regeringen som dominerade utåt under enpartitiden. Detta bidrog

också till att försvaga känslan av att Sverige hade fått en regering som arbetade effektivt som lag.

Inga förberedelser

■ Ytterligare en faktor som i stor utsträckning var historiskt betingad var att praktiskt taget inga förberedelser hade gjorts inför regerandet. Det var nästan tabu bland de borgerliga partierna att tala om möjligheten av ett regeringskifte. Skinnet fick inte säljas förrän björnen var skjuten. De många åren av socialdemokratiskt regerande hade också gjort att det bland borgerliga politiker och yngre begåvningar knappast fanns några som visste praktiskt vari regerande bestod, hur t ex ett budgetarbete gick till och vilka praktiska instrument som ett statsråd har till sitt förfogande.

Till dessa och andra historiskt betingade omständigheter kom så några speciella förhållanden just 1976:

– Åren innan hade dominerats av Haga-överenskommelser och inte av blockpolitik. Samarbetet mellan mitten och moderaterna var därmed ytterst begränsat. Detta förstärkte den gamla misstro som fanns hos både centern ("bolagshögern") och folkpartiet ("borggårdshögern") mot att samarbeta med moderaterna.

– Genom sin storlek var det centerpartiet som ledde oppositionen i valet 1976. Centern har en djupt liggande misstro mot politisk planering, som ytterligare bidrog till att inga initiativ till gemensamma eller enskilda förberedelser togs.

– Sverige var på väg rakt in i den värsta ekonomiska krisen sedan 30-talet.

Samtidigt fanns en omedvetenhet om hur allvarligt det är att dra på sig underskott i budget och bytesbalans, eftersom Sverige inte på årtionden hade upplevt riktigt allvarliga sådana problem. Keynesiansk efterfrågepolitik dominerade ännu tänkandet, och det i alla partier.

Moderaterna gick faktiskt längst av alla partier i att kräva en starkt expansiv finanspolitik efter oljekrisen. Med Staffan Burenstam Linder som effektiv talesman i de ekonomiska frågorna varnade moderaterna 74–75 för det väldiga budgetöverskott som man trodde skulle komma mot slutet av 70-talet.

Värd bättre rykte

Mot hela denna bakgrund är den första Fälldin-regeringens rykte oförtjänt dåligt. Den nådde faktiskt inte oviktiga resultat.

Redan genom att den kom till hindrades marksocialisering, socialistiska löntagarfonder, förstalligande av läkemedels- och läromedelsindustri och en fortsättning med statliga representanter i företagens styrelser – allt frågor som var stora i 1976 års valrörelse.

Den ekonomiska krisen klarades utan nämnvärt stigande öppen arbetslöshet och 1978 var jämvikten återställd i bytesbalansen med utlandet samt inflationen klart på väg ned. Detta måste man objektivt säga var en god prestation under den värsta ekonomiska krisen på nära 50 år (sedan kom en ny och ännu värre prismsäll på olja 1979–80 vilket på nytt ledde till underskott och inflation).

Med socialdemokratin i nyttig opposition inleddes också en för framtiden viktig omprövning av gamla tankemönster,

på områden som skolan, kulturpolitiken, socialpolitiken och mediefrågorna.

Fördelar 1985

Men den första trepartiregeringen var uppenbart inte så samstämd, självmedveten och klar över vilka strategiska beslut som borde tas för att liberalisera Sverige som flertalet icke-socialistiska väljare skulle ha önskat. Vad talar för att en ny trepartiregering efter valet 1985 blir effektivare i det fallet?

Ett antal tunga skäl finns:

■ 1985 är föreställningsvärlden både hos partierna och i den allmänna opinionen klart gynnsammare. Medvetenheten är stor om att underskotten i budget och bytesbalans måste bekämpas. Förväntningarna om stigande reallöner är dämpade. Ingen tror längre att staten klarar jobben och att det i industridepartementet skulle finnas någon hemlig låda med nya företag och projekt att skicka till krisorter.

Betecknande är att den nye landshövdingen i Norrbotten, Curt Boström, inte sade ett ord om krav på staten men däremot mycket om mobilisering av egna resurser när han vid sitt tillträde fick frågan om vad han ville se utträttat för Norrbotten, detta tidigare så extremt centralmaktsinriktade län. Också i synen på offentliga monopol, kunskap och betyg i skolan, socialflum och biståndspolitik har en påtaglig vändning skett till förmån för en mer realistisk verklighetsuppfattning.

■ En borgerlig regering 1985 tillträder med en helt annan självmedvetenhet än 1976. Den behöver inte, som då, bevisa att pensionsavierna fortsätter komma

med brevbäraren. Istället kan den koncentrera sig på de förändringar i liberal riktning den anser behövas.

Illusioner borta

De tre borgerliga partierna har också genom regeringsåren befriats från ett antal illusioner rörande sina relationer till andra aktörer. Den vet nu:

– att klara besked och spelregler och en stram finanspolitik, inte allmän välvilja och tillmötesgåenden, är det viktiga i samspelet med *arbetsmarknadens parter*.

– att regeringen inte kan förvänta sig ansvarsfullt samarbete från *oppositionen* utan själv måste ta ansvar för och kraftfullt plädera för sin politik.

– att verkligt betydelsefulla förändringar i den offentliga verksamheten inte kan genomföras *genom byråkratin* med dess myndighetskultur utan bara genom strategiska beslut som släpper loss konkurrens och ett tryck utifrån.

– att hårda fakta i form av indragning av pengar är det enda som räknas om man vill få *kommunerna* att dämpa sin expansion.

– att särintressens dramatiska framträdanden med hjälp av ytliga journalister i *televisionen* inte behöver spegla den breda allmänna opinionen och rubba en regering som vet vad den vill.

Dessa illusionsbefrielser betyder förmodligen mer än den rent praktiska erfarenheten av regerande om de borgerliga partierna åter skulle få chansen.

■ Erfarenheterna har visat de senaste åren att marknader kan fås att fungera bara de ges chansen. Den inneboende kraften i ett fritt näringsliv har med rätt

kostnadsläge visat sig vara stor. Skattefonderna och bättre skatteregler för aktiesparande satte oanad fart på börsen och har gett mängder av småföretag det riskkapital de behövde. De borgerliga partierna kan nu verkligen vara övertygade om att enskilda aktörer svarar på rätt slags stimulanser.

■ Ett politiskt närmande har skett mellan de tre borgerliga partierna. Folkpartiet har gått i liberal riktning i synen på offentliga monopol, är under sin nye partiledare synnerligen medvetet om realiteterna i ekonomi och näringsliv och har frigjort sig en del från tidigare låsningar till vissa tekniska lösningar ifråga om familjepolitiken och arbetslivslagarna. Centern är på väg i liberal riktning inom mediapolitiken (bl a radio/TV-monopolet) och är mer realistiskt i sin hållning till besparingar hos kommunerna. Moderaterna har moderniserats och liberaliserats i en del klassiska konservativa frågor, som statskyrkan och statens inblandning i privatmoralen.

■ Det finns ingen verklig sprängfråga inom energipolitiken (om man inte av allmänpolitiska skäl vill skapa en).

■ De politiska blocken är nu hårt låsta, varför inget realistiskt alternativ finns till samverkan mellan centern, folkpartiet och moderaterna om det skulle bli borgerlig majoritet.

■ De politiska och praktiska förberedelserna och samspråken inför ett eventuellt regeringsskifte är betydligt mer omfattande än 1976. Skälen till det är flera. Ett är att många i de tre partiernas ledningar har praktisk erfarenhet av vad som krävs av en regering. Ett annat att man nu vet att regeringsskifte faktiskt kan inträffa, även i Sverige. Ett tredje att

moderaterna, inte centern, den här gången har ledningen.

Mycket kan förvisso inte lösas förrän valet är över (och valet kan i sig skapa komplikationer) men man vet nu ganska väl var man har varandra, är vana att tala direkt med varandra och är relativt klara över ett antal beslut som en ny regering skall kunna ta snabbt: avskaffande av fondsystemet, sparpaket med bla indragningar från kommunerna, lag mot kollektivanslutning, avskaffande av Lex Pyslingen, bort med fastighetsskatten, bättre regler för aktiesparande m.m.

Allvarliga oenigheter kvarstår

Men det finns också minustecken:

■ Blocklåsningen, som gjort att alla tre befunnit sig i hård debatt med de regerande socialdemokraterna, har dolt att gemensamt opponerande inte är det samma som samfällt regerande.

Centern har fortfarande en annan syn än folkpartiet och moderaterna på *offentliga monopol* och står under starkt inflytande från kommun- och landstingspolitiker som producenter.

Den gamla motsättningen mellan *land och stad* kvarstår och spelar en roll genom att både folkpartiet och moderaterna är stadspartier, medan centern åter alltmer utpräglad har sin förankring och hämtar sina förväntningar från landsbygden.

Familjesynen skiljer ännu starkt, vilket delvis är en avspeglning av skilda kultur- och arbetsmarknadsmönster mellan stad och land, en motsättning som förstärks med KDS inträde i riksdagen.

Energifrågan finns kvar som latent stridsfråga vars politiska laddning när

som helst kan utlösas, -om inte förr så inför 1988 års val då det inte är lika lätt som nu att hävda att inga beslut kommer att behövas.

Motsättningen mellan centern å ena sidan och folkpartiet/moderaterna å den andra ifråga om *marginalskatterna* som huvudproblem för en ny regering kvarstår.

Inom *miljöpolitiken* har både folkpartiet och centern internt tryck på sig, liksom ett tryck från väljarkonkurrensen med KDS och miljöpartiet, att gå i en extrem riktning (typ evigt nej till älvutbyggnader) som kan vålla moderaterna problem.

■ Risken är stor att centern går in med stor olust i en borgerlig trepartiregering och därmed inte kommer att arbeta så helhjärtat för denna regering som skulle behövas för att ge den samlad slagkraft. Den lojalitet som aktivister inom centern nu skall visa gäller inte "Fälldin-regeringen" utan "Adelsohn-regeringen", vilket blir svårare.

En borgerlig regering kan knappast räkna med mer än något enda mandats övervikt, vilket gör den sårbar för om ett parti skulle känna en dragning ut ur regeringen. Ty när partistämningen så kräver det kan vilken politisk fråga som helst göras till ett stort problem. När den positiva viljan däremot finns kan det mesta lösas smidigt.

I opposition kommer socialdemokraterna att vara skickligare än vad de varit i regeringsställning på att söka utnyttja oluststämmingar hos något parti i en borgerlig koalition.

■ Den regering som sitter åren 1985-88 kommer lika lite som 1976-79 att få någon gratis draghjälp av den ekonomis-

ka utvecklingen. Tvärtom väntar bistra tider och svåra underskott för stat och nation (såvida inte samtidigt fallande oljepris och dollarkurs kommer som en hjälp från skyn).

Och att genomföra de nödvändiga besparingarna blir betydligt svårare än vad det låter i opposition, när i vart fall den moderate partiledaren närmast gett intrycket att de enskilda hushållen inte alls skall behöva drabbas.

Som Mats Svegfors konstaterat i en som vanligt intelligent analys i Svenska Dagbladet (den 27 oktober 1984); "Sin verkliga utmaning möter moderaterna när de väl hamnar i regeringsställning... Moderater föreställer sig gärna att så kända populära beslut skall vara populära i den egna väljarkåren. Detta tror jag är en lika stor som farlig vanföreställning. Merparten moderater är liksom de andra partiernas väljare medelinkomsttagare med barn på dagis och någon åldrig släkting på offentlig vårdinrättning."

Lika mycket som svenskarna ogillar statsocialism, lika mycket gillar de – eller känner sig beroende av – välfärdsstaten. Dilemmat kan i någon mån lösas om besparingar på statsbudgetens utgiftssida och i kommunernas verksamhet kombineras med inkomstskattesänkningar och avskaffande av monopol så att folk kan efterfråga och betala för pri-

vata alternativ. Men hur långt får moderaterna med centern på detta kompletterande program till sparpolitiken?

Bättre än sist

Den samlade slutsatsen är att det förmodligen skulle gå bättre än sist för en borgerlig regering, bl a därför att förväntningarna nu är mer realistiska, men att det ingalunda kommer att gå problemfritt. Risken är stor att regeringen inte skulle kunna samlas kring alla de inslag som krävs (som stora marginalsattesänkningar och avskaffande av offentliga monopol) för att skapa ett framgångsrikt samlat regeringsprogram.

Intresant är också att mittenpartierna är splittrade i så många av de frågor som är viktiga eller kan bli centrala stötestenar (energifrågan, familjepolitiken, marginalsatterna, offentliga monopol, delvis jordbrukspolitiken).

Som Mats Svegfors också konstaterat existerar "mitten" idag som politiskt maktbegrepp (när det tex kommer till avgörande om vem som skall bli statsminister) men däremot inte som ett begrepp med nämndvärd täckning i sakpolitiska realiteter (mer än som en attityd till kombinationen av socialt ansvar och motstånd mot socialism).